

ҒТАР 17.07.41

Ғылыми мақала

**Ұ.О. Ахан, С.Д. Дарибаев***Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*  
(E-mail: ulzhalgas.akhan@gmail.com)

### Әке образының қазақ прозасындағы орны мен рөлі

**Аңдатпа.** 1960-1990 жылдардағы қазақ прозасы қоғамның түбегейлі өзгеруін, әлеуметтік-саяси ахуалды және ұлттық құндылықтардың сақталуын ерекше бейнелеген кезең. Соның ішінде осы жылдарда жазылған прозалық шығармаларда әке образы тек отбасының басшысы ретінде емес, бір ұлттың рухани тірегі, тарихи жадты сақтаушы әрі ұрпақтар сабақтастығының басты өкілі ретінде көрініс тапты. Әке – қай заманда, қай жерде болмасын маңызды рөлге ие тұлға. Даналық пен парасаттылықтың айқын үлгісі. Сондықтан әке образының әдебиеттен алатын орны ерекше. Мақалада ұлттық әдебиеттегі әке образының әр қырынан қарастырылуы басты назарға алынады. Қазақ жазушыларының туындыларында әке бейнесінің дәстүрлі қазақ қоғамындағы әлеуметтік функциялары, өскелең ұрпаққа өнеге мен үлгі болудағы рөлі және оның рухани болмысы талданады. Шығармалардағы әкенің образдары арқылы ұлттық болмыстың құндылықтары мен ұрпақтар сабақтастығы зерделенеді. Әке мен бала арасындағы қарым-қатынастың өзгеруі, отбасылық құрылымға және қоғамның жалпы рухани-әлеуметтік келбетіне ықпалы айқындалады. Бұл зерттеу ұлттық әдебиетіміз арқылы әке тұлғасының маңызын терең түсінуге, оның қазақ қоғамындағы орны мен мәнін жаңа қырынан қарауға мүмкіндік ашады. Мақала әдебиеттану саласындағы ғылыми ізденістерге негізделіп, оқырмандарға қазақ прозасындағы әке образының маңыздылығын танытуға бағытталған.

**Түйін сөздер:** қазақ прозасы, әке образы, отбасы, ұрпақтар сабақтастығы, ұлттық құндылықтар, әке мен бала қатынасы

DOI: <https://doi.org/10.71078/rxpxdy481>

Түсті: 31.01.2025; Мақұлданды: 20.03.2025; Онлайн қолжетімді: 25.01.2025.

### Кіріспе

Әдебиеттану ғылымының өзекті мәселелерінің бірі – көркем шығармадағы кейіпкер образының сомдалуын қарастыру және мінез-құлқының ерекшеліктерін зерделеу. Көркем әдебиетте өмір шындығы адам бейнесі арқылы көрініс табады. Жазушының кейіпкер бейнесін жасаудағы басты мақсаты жай ғана сөзбен суреттеп көрсету емес. Образ арқылы адамның ішкі жан дүниесіне терең бойлауды, шығармаға арқау еткен тағдырдан сабақ алуды, адамдар арасындағы болатын өзара байланыстарды түсінуге үндейді. «Қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымының алдындағы негізгі және күрделі міндеттердің бірі – жиырмамыншы ғасырда дүниеге келген қазақ әдебиетінің, әсіресе прозаның даму бағытын анықтау, оның өмір шындығын игерудегі сипатын саралау, болмыс-бітімі күрделенген адам образын жасаудағы ерекшеліктерін, жалпы көркем ойға қосқан үлесін айқындау болып табылатыны белгілі» (Омаров Н.Қ., & Халықова Н.С., 2021).

Көркем шығарма адам тағдырын арқау ететіні баршаға мәлім. Ал, адамның тағдыры арқылы өмірдің шындығын бейнелеу ХХ ғасырдың екінші жартысында қалам тербеген жазушыларға ортақ қасиет болды. 1960-1990 жылдар аралығындағы қазақ прозасы

қазақ қоғамындағы әлеуметтік-саяси ахуалдың өзгеруімен қатар, ұлттық болмыстың, салт-дәстүрдің, адами құндылықтардың әдебиетте сақталуына ерекше үлес қосты. Бұл кезеңде жазылған шығармалардан көптеген образдың әртүрлі қырынан ашылуын байқауға болады. Соның ішінде әке образы ұлттық рухани тіректің символына айналып, тарихи жадтың сақтаушысы әрі ұрпақтар арасындағы сабақтастықтың көрінісі ретінде бейнеленді. Әке образы отбасылық құрылымның жетекшісі ғана емес, сонымен қатар даналық пен парасаттылықтың үлгісі ретінде көрінді.

### **Зерттеу әдістемесі**

Мақаланың мақсаты – қазақ прозасында бейнеленген әке образының ұлттық құндылықтар мен рухани болмысты сақтаудағы рөлін зерттеу және оның көркемдік ерекшеліктерін ашып көрсету. Мақалада қазақ прозасының көрнекті туындыларындағы әке образына жалпы шолу жасалады. Зерттеу әдістері ретінде мазмұндық-идеялық зерттеу, образ жасау тәсілдерін саралау қолданылады.

### **Нәтижелермен мен талқылаулар**

XX ғасырдың екінші жартысында қазақтың көркем әдебиеті бұрын-соңды болмаған деңгейге көтеріліп, ұлттық сөз өнері жаңа биіктерді бағындырды. Ұлт зиялылары қалыптастырған сара жол кейінгі әдебиетте жалғасын тауып, жаңаша мазмұнмен толықты. Қазақ прозасы тақырыптық жағынан байып, авторлық идеялар тереңдей түсті. Ұлттық әдебиет бұл кезеңде өзінің көркемдік қуатымен ерекшеленіп, қоғамның рухани өміріне айрықша ықпал етті.

Қай заманды, қай елді алып қарар болсақ, белгілі бір халыққа тән құндылықтар әдебиетінде бой көрсетеді. «Әдебиет – ақиқат өмірдің сырлы суреті, халықтың көркем тарихы» (Қабдолов, З.,1992). Соңдықтан да бір елді тану үшін әуелі әдебиетіне назар аударған жөн. XX ғасырдың екінші жартысында әдебиет сахнасында бой көрсеткен қазақ прозасындағы кейіпкерлерге қарап біз сол дәуір тынысын анық аңғарамыз. Осы кезеңде қазақ прозасының тақырыптық аясы кеңейіп, шығармаларда авторлық идеялар терең мазмұнға ие болды. Қазақ әдебиеті қоғамдағы әлеуметтік өзгерістер мен құбылыстарды бейнелеуде және түрлі адам мінез-құлықтарын сомдауда айтарлықтай жетістіктерге жетті. 1960-1990 жылдар аралығында қазақ прозасы адамның ішкі жан дүниесіне терең үңілумен, оның нәзік қырларын бейнелеуімен және адам табиғатын зерттеуге деген ұмтылысымен ерекшеленді. Осы кезеңде қазақ жазушылары адам мінезінің әр қырын, адамгершілік қасиеттерін терең ашуға тырысып, шығармашылықта жаңашыл ізденістер жасап, толағай табыстарға жетті.

«Көркем бейне, яки әдеби қаһарман дейік, я болмаса шығарма геройы не кейіпкері немесе персонажы дейік, бәрібір, осылардың бәрі бір-ақ ұғым – образ. Бейнелеу – образдылық болса, бейне – образ. Әдебиеттегі адам, сөздегі сурет, шығармада өмір шындығын жинақтау, адам мінезін даралау, сайып келгенде, осылардың бәрінің сарқып құяр сағасы біреу, ол – образ» (Қабдолов, З.,1992). Әдебиет ежелден адам тағдыры мен өмір шындығын, сондай-ақ адам мен қоғам, адам мен табиғат арасындағы күрделі байланыстарды басты тақырып етіп алып келеді. Сөз өнерінде адам өмірінің шындығы кейіпкерлердің мінез-құлқы арқылы ашылып, әдебиетте адам бейнелерінің түрлі нұсқасын жасайды. Кейіпкер – көркем шығарманың өзегін құрайтын, оған жан бітіріп, оқиғаны дамытудың негізі болатын басты тұлға. Жазушы кейіпкердің көркем бейнесін жасағанда, оның сыртқы кескіні мен әрекетін дәуірдің және ортаның ерекшелігін көрсететін типтік белгілермен бірге, тек өзіне тән дара қасиеттерін де анық әрі айқын бейнелейді. Осы себепті, кейіпкер бейнесі туралы айтқанда мінез-құлқы әрдайым басты назарда болады. Нақтырақ айтқанда, «мінез-құлқы – адамның ішкі ерекшеліктері» (Добин, Е. 1962).

XX ғасырдың екінші елу жылдығында қазақ қаламгерлері өз туындыларында кейіпкерді сомдау, образ қалыптастыру жағын тағы да дамыта түсіп, ұлттық әдебиетіміздің алтын қорына мол мұра қалдырды. Сан алуан кейіпкер түрін жасаған жазушыларымыздың туындыларында айрықша орын алған образдың бірі – әке тұлғасы. Дәстүрлі қазақ қоғамында әке отбасының ғана емес, бүкіл ел мен қауымның рухани тірегі. Әкенің ақыл-кеңесі мен өмірлік тәжірибесі отбасына ұйықты болып ғана қоймай, ұрпақ тәрбиесіне де тікелей әсер етеді. Қазақ прозасында бұл рөлдің айқын үлгілері өткен ғасырдың алғашқы жылдарынан-ақ көріне бастады. Қазақтың тұңғыш прозалық шығармаларынан бой көрсеткен әке бейнесі жылдар өте құндылығы артты. М. Әуезовтың әлемге танымал туындысы «Абай жолы» роман-эпопеясындағы Құнанбай бейнесі әке ретінде ғана емес, жол сілтеуші, өскелең ұрпаққа бағыт-бағдар көрсетіп, жолын айқындайтын тұлға ретінде сомдалады. Сонымен қатар, ішкі жан дүниесіндегі күрделі қайшылықтар арқылы қазақ қоғамының сол замандағы құндылықтарының дағдарысы мен жаңаруы сипатталады. Шығармадағы кейіпкерлер арқылы әке мен баланың көзқарастарындағы қайшылықтар көрсетіліп, олардың ұрпақтар арасындағы өзара түсінікті табу жолындағы ізденістері суреттеледі. Туындыдағы әкенің қысылтаяң шақтарда қабылдаған шешімі оның рухани күш-жігерін, өмірлік дана келбетін аша түседі. Осы арқылы жазушы ұлттық болмыстың мәнін тереңнен көрсетуді ойлайды.

«Суреткер өз шығармасында не жайлы, қандай өмір шындығы жайлы ой толғағанда да, басты шындықты адам образы арқылы ғана ашып береді. Тек сол арқылы ғана бейнелеп отырған дәуір тынысын танытады. Өйткені көркем шығармаға өзек болатын өмір шындығы да адамдікі, адам өмірдің шындығы» (Нұртазин, Т. 1968). Жазушылар өз туындыларында өмір шындығын суреттеуде әке мен бала қарым-қатынасы арқылы ұлттық дүниетаным мен құндылықтарды басты назарға алады. Бұл байланыс және моральдық құндылықтарды көрсету үшін кеңінен қолданылады. Осы тұрғыда әке мен бала қарым-қатынасының маңызы түрлі жағдайда көрініс табады. Әуелі ұрпақтар сабақтастығы. Қазақ әдебиетінде әке – шаңырақтың басты тірегі, тәрбие беруші, ал бала – әке мұрасын жалғастырушы ретінде бейнеленеді. Бұл қарым-қатынас ұрпақ арасындағы қайшылықтар мен түсіністік арқылы ұлтқа тән дүниелерді атадан балаға жеткізеді. Келесі тәрбие құралы. Әке образы арқылы балаға рухани және адамгершілік құндылықтар берілетіні прозада жиі байқалады. Әке үлгісінің намыс пен тәртіпке ықпалы айқын көрсетіледі. Одан кейін қайшылықтың болуынан шындыққа көз жеткізу. Прозада кейде әке мен бала арасында әлеуметтік жағдай, көзқарас немесе заман мен қоғам әсерінен туындайтын қайшылықтар бейнеленеді. Бұл қазақ қоғамындағы өзгерістерді, жаңа мен ескі көзқарастың қақтығысын ашып көрсетеді. Кей шығармаларда әке мен баланың өмірлік ұстанымындағы қайшылықтары арқылы дәуірдің шындығын суреттейді. Сонымен қатар, бұл бейнеде әлеуметтік және жеке тұлғаға тән жауапкершілік бар. Әке образы тек отбасылық емес, қоғамдық жауапкершілікті де білдіреді. Әке мен бала арасындағы қарым-қатынаста қоғамның моральдық және әлеуметтік нормалары бой көрсетеді. Бұл ұлттық бірлікті сақтаудағы маңызды дүние.

XX ғасырдың екінші жартысынан бастап қажырлы еңбек еткен Т. Әбдік, Ш. Мұртаза, Д. Исабеков, Б. Тоғысбаев, С. Мұратбеков, М. Мағауин, Б. Соқпақбаев, Т. Нұрмағамбетов, Қ. Омарұлы, О. Бөкей, Қ. Жұмаділов, Б. Нұржекеұлы, т.б., сынды қазақ жазушыларының туындыларында әке бейнесінің алатын орны ерекше. Әр жазушы бұл образды әр қырынан көрсете білді. Әке образының негізгі типологиясы, ақылды, мейірімді, қамқор, қатал, принципшіл, рухани ұстаз бола білетін я болмаса тағдыр тауқыметін тартқан адам бейнесі ретінде көрініс тапты. Осы кезеңде жазылған қазақ прозасы оқырман қауымды өзіне бірден баурады. Шығармалардың сюжеті әртүрлі болғанымен негізге алған идеясы бір болғандықтан көпшілік арасында сұранысқа ие болды. Жазушылардың осы жерде ұтымды тұсы туындыларында адамның ішкі әлеміне терең бойлай отырып, образды жан-

жақты ашуында еді. Біздің қаламгерлердің әке образын көркемдік тұрғыдан сипаттауында өзіндік ерекшеліктері бар. Олар бір бейненің астарына көп өнегені сыйдыра білді. «Кез келген образдың тасасында белгілі бір идеялар бас көтеретінін, кейіпкер толғанысынан, сөзі мен іс-әрекетінен жазушы концепциясы шаң беретінін сезесіз. Қоғам тірлігі, заман ағымы қаһармандар бойындағы түрлі қасиеттерден, олардың күрделі қарым-қатынасынан, дүниетанымынан, көзқарасынан көрінбек» (Қабдолов, З. 2003). Сол үшін де әке мен бала қарым-қатынасын басты мәселе ретінде алған жазушылар бір образдың өзін жасауда оған өзгеше мән берген. Өйткені, «образ – эстетикалық мәні бар, ойдан шығару арқылы әрі нақты әрі жинақы жасалған адам өмірінің әсем суреті» (Гинзбург, Л. Я. 1979).

Әке образын арқау еткен қазақ прозасындағы туындылар ұлттық әдебиеттану ғылымында әлі де болса толыққанды жүйеленбеген. Келесі біздің алдымызда тұрған мақсат осы олқылықтың орнын толтыру. Себебі кез келген кезеңде әке болмысының орны ерен.

### Қорытынды

1960-1990 жылдары қазақ жазушылары дәстүрлі әдеби бағытты заманауи үлгіде байыта отырып, қазақ әдебиетіне елеулі жаңашылдық енгізді. Қазақ әдебиетіне жаңа типтегі кейіпкерлер қосылып, олардың мінез-құлқы күрделене түсті. Әртүрлі жанрда жазылған жаңа мазмұнды шығармалар қатары көбейіп, өмір шындығын көркем бейнелеудің тың әдістері пайда болды. Осы кезеңде жазылған қазақ прозасындағы әке образы – ұлттық руханияттың айнасы, ұрпақтар арасындағы рухани байланыстың символы. Сонымен қатар, әке бейнесі күрделі, көпқырлы және жан-жақты суреттеліп, қоғамдағы әлеуметтік-саяси өзгерістердің көркем келбетіне айналды. Әкенің даналығы, жауапкершілігі мен сенімге беріктігі – ұлттық болмыстың негізгі құндылықтары ретінде әдеби шығармаларда көрініс тапты. Ендігі кезекте, әдебиеттегі орны мен рөлі айқындалған шығармадағы әке образына жекелей талдау жасап, зерттеу міндеті тұр.

### Әдебиеттер тізімі

- Гинзбург, Л. Я. (1979). О литературном герое. Ленинград: Советский писатель, Ленинградское отделение.
- Добин, Е. (1962). Герой. Сюжет. Деталь. Москва: Советский писатель.
- Қабдолов, З. (1992). Сөз өнері. Алматы: Қазақ университеті.
- Қабдолов, З. (2003). Таңдамалы шығармалар. 2-т. «Сөз өнері» Оқулық-монография, талдаулар мен толғаулар. Алматы: Санат.
- Нұртазин, Т. (1968). Шеберлік туралы ойлар. Алматы: Жазушы.
- Омаров, Н. Қ., & Халықова, Н. С. (2021). Қазақ прозасындағы көркемдік ізденістер. Қарағанды: «Medet Group» ЖШС.

### References

- Ginzburg, L. Ya. (1979). O literaturnom geroye. Leningrad: Sovetskii pisatel, Leningradskoe otdelenie.
- Dobin, E. (1962). Geroy. Syuzhet. Detal. Moskva: Sovetskii pisatel.
- Kabdullof, Z. (1992). Soz oneri. Almaty: Qazaq universiteti.
- Kabdullof, Z. (2003). Tangdamaly shygarmalar. 2-t. «Soz oneri» Oqulyq-monografiya, taldaular men tolgaular. Almaty: Sanat.
- Nurtazin, T. (1968). Sheberlik turaly oilar. Almaty: Jazushy.

Omarov, N. Q., & Khalykova, N. S. (2021). Qazaq prozasyndagy korkemdik izdenister. Karagandy: "Medet Group" ZhShS.

**U.O. Akhan, S.D. Darybaev**

*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

*(E-mail: ulzhalgas.akhan@gmail.com)*

### **The Place and Role of the Father's Image Kazakh Prose**

**Abstract.** The period from 1960 to 1990 marked a significant phase in Kazakh prose, reflecting the fundamental transformation of society, socio-political circumstances, and the preservation of national values. During this time, father figures in prose were portrayed not only as heads of the family but also as the spiritual backbone of the nation, guardians of historical memory, and key representatives of generational continuity. The father is a vital figure in any era and in any society, serving as a clear example of wisdom and prudence. Therefore, the image of the father holds a special place in literature. This article focuses on the multifaceted representation of the father figure in national literature. The works of Kazakh writers analyze the social functions of the father figure in traditional Kazakh society, his role as a model for younger generations, and his spiritual essence. Through the depiction of fathers in these works, the values of national identity and generational continuity are explored. Changes in father-child relationships and their impact on family structures and the broader spiritual and social landscape of society are also examined. This study provides an opportunity to deeply understand the significance of the father figure through the lens of national literature and to reevaluate his role and importance in Kazakh society from a fresh perspective. The article is based on scholarly research in literary studies and aims to familiarize readers with the importance of the father figure in Kazakh prose.

**Keywords:** Kazakh prose, father figure, family, generational continuity, national values, father-child relationship.

**У.О. Ахан, С.Д. Дарибаев**

*Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

*(E-mail: ulzhalgas.akhan@gmail.com)*

### **Место и роль образа отца в казахской прозе**

**Аннотация.** 1960-1990 годы стали для казахской прозы периодом, когда в произведениях нашла свое отражение кардинальная трансформация общества, социально-политическая ситуация и сохранение национальных ценностей. В частности, в прозе, созданной в этот период, образ отца представлен не только как главы семьи, но и как духовной опоры нации, хранителя исторической памяти и главного представителя преемственности поколений. Отец – это значимая личность в любые времена и в любом обществе. Он является ярким примером мудрости и благоразумия. Поэтому образ отца занимает особое место в литературе. В статье акцентируется внимание на многогранном рассмотрении образа отца в национальной литературе. В произведениях казахских писателей анализируются социальные функции образа отца в традиционном казахском обществе, его роль как примера для подражания молодому поколению, а также его духовная сущность. Через образы отцов в произведениях раскрываются ценности национальной идентичности и преемственность поколений. Рассматриваются изменения в отношениях между отцом и детьми, их влияние на семейную структуру и

духовно-социальный облик общества в целом. Это исследование открывает возможность глубже понять значение личность отца через призму национальной литературы, а также взглянуть на его роль и значение в казахском обществе с новой стороны. Статья основана на научных исследованиях в области литературоведения и направлена на ознакомление читателей с важностью образа отца в казахской прозе.

**Ключевые слова:** казахская проза, образ отца, семья, преемственность поколений, национальные ценности, отношения отца и ребенка

#### **Автор туралы мәлімет:**

**Ахан Ұ.О.** – магистрант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: 0009-0007-4470-7517.

**Дарибаев С.Д.** – Филология ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: 0000-0002-3551-770X

#### **Information about authors:**

**Akhan U.O.** – Graduate student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: 0009-0007-4470-7517.

**Darybaev S.D.** – Candidate of Philology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: 0000-0002-3551-770X

#### **Сведения об авторах:**

**Ахан У.О.** – магистрант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан. ORCID: 0009-0007-4470-7517.

**Дарибаев С.Д.** – кандидат филологических наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан. ORCID: 0000-0002-3551-770X